

75
Azadi Ka
Amrit Mahotsav

ऋते ज्ञानात्त्र मुक्तिः

Srujan Prabhat

A Biannual Research Journal

ISSN : 2249-1171 | Volume - II | October 2022 | Issue - II

SPECIAL EDITION

**Government Vidarbha Institute of Science
And Humanities (Autonomous), Amravati**

NAAC Re-accredited 'A' Grade with CGPA 3.32

21	पेसा (PESA) कायद्याचा आदिवासींच्या जीवनावरील परिणाम	महेंद्र बी. भगत	
22	ग्रामीण समुदाय व नेतृत्व विकास	प्रा.मनिषा किर्तने	96-100
23	स्थानिक स्वराज्य संस्थेचा इतिहास एक चिकीत्सक अध्ययन	प्रा.डॉ.प्रशांत खेडकर	101-105
24	स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि महिला नेतृत्व	सौ. प्रतिभा विश्वनाथ पांचाळ, डॉ. ए. एच. कदम	104-108
25	पेसा कायद्याचे आदिवासींच्या दृष्टीने महत्त्व, कमतरता व तोटे	प्रा. डॉ. प्रतिभा अशोक भोरजार आशिष संतोष गवार	109-113
26	स्थानिक स्वराज्य आणि महिला नेतृत्व	अश्विनी पांडूरंगजी भोजने	113-115
27	पंचायत (अनुसूचित क्षेत्रांचा विस्तार) कायदा (PESA ACT) १९९६ : एक अवलोकन	शाम महादेव कोरांगे	116-121
28	पंचायत राज आणि ग्रामीण विकास	नामानंद गौतम साठे	122-124
29	ग्रामपंचायत निवडणूक सुधारणा आणि निकालांचे दावे	प्रा. डॉ. विनोद को. गायकवाड	127-128
30	पंचायत राज व्यवस्थेचा विकास	रूपाली तुळशिराम तोडकर	130-132
31	पंचायत राजव्यवस्थेत महिलांचा सहभाग	डॉ.आर.जी.सुरळकर	133-137
32	भारतातील ग्रामीण स्थानिक स्वराज्य संस्था व महात्मा गांधीजींच्या विचारांची समकालीन प्रासंगिकता	मयूर गिरीश पेठकर	138-140
33	भारतातील पंचायत राज व्यवस्था	प्रा. सचिन जयस्वाल	141-145
34	स्थानिक स्वराज्य संस्थेसमोरील आव्हाने	विशाल उद्धवराव देशमुख	146-148
35	कोलाम जमातीच्या समस्या आणि उपाय एक समाजशास्त्रीय अध्ययन	प्रा. आर. एस. खंडारे डॉ. अरूण धों. चौहान	149-153
36	नेतृत्वाची भूमिका आणि आदिवासींचा विकास एक विश्लेषण	प्रा. डॉ. व्ही. एच. भटकर	154-158
37	पंचायत राज - महिला नेतृत्व	प्रा. डॉ. बबिता येवले	159-161
38	स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या विकासाची वाटचाल	डॉ. रामचंद्र हरिभाऊ बुटले	162-165
39	अनुसूचित क्षेत्र विकासात पेसा ची भूमिका	आशिष सुधाकरराव निमकर	166-171
40	ग्रामीण स्थानिक स्वशासनाचे महत्त्व	प्रा.डॉ.विलास आबा गायकवाड	172-177
41	भारतीय लोकशाहीत स्थानिक स्वराज्य संस्थांची भूमिका	डॉ. हनुमंत फाटक	178-182
42	स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील महिला नेतृत्व व सहभाग- एक राजकीय सिंहावलोकन	डॉ. कत्रोजवार तुळशिराम नितिन	183-185
			186-190

भारतीय लोकशाहीत स्थानिक स्वराज्य संस्थांची भूमिका

डॉ. हनुमंत फाटक

विभाग प्रमुख, राज्यशास्त्र

तुळजाराम त्र्यंबक महाविद्यालय, अमरावती

भारत आपल्या स्वातंत्र्याचा ७५ वा वर्धापन दिन साजरा करत असताना, देशाने स्वशासनात प्रचंड प्रगती साधली आहे. जगातील सर्वात मोठी लोकशाही म्हणून तिच्या उत्क्रांतीदरम्यान, तृतीय-स्तरीय संस्था-पंचायती राज प्रणाली आणि शहरी स्थानिक संस्था या तळागाळातील लोकांपर्यंत शासन पोहोचवण्यात एक महत्त्वपूर्ण बिल्डिंग ब्लॉक म्हणून प्रवास आल्या आहेत. जगात कोठेही थेट लोकशाहीचा सर्वात मोठा प्रयोग म्हणून ओळखले जाणारे, भारताच्या लोकशाही शासनामुळे जगभरातील लोकशाही मागे पडत असताना काही आशा देते. स्थानिक स्वराज्य म्हणजे शहरे, खेडे आणि ग्रामीण वस्त्यांमधील रहिवासी त्यांच्या स्वतःच्या घरात यजमान आहेत. लोक स्थानिक परिषदांची निवड करतात आणि त्यांचे प्रमुख त्यांना सर्वात महत्त्वाचे प्रश्न सोडवण्यासाठी अधिकृत करतात. स्थानिक स्वराज्य संस्था शालेय आणि वृत्त शिक्षण, प्राथमिक आरोग्य सेवा (बाह्यरुग्ण दवाखाने, ग्रामीण आरोग्य पोस्ट), सांस्कृतिक संस्था, सुविधा - सवते, स्वच्छता, सार्वजनिक सुव्यवस्था आणि इतर अनेक महत्त्वाच्या दैनंदिन समस्या या सर्व समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी होमाडांना - शहरे, खेडे, ग्रामीण वस्त्यांमधील रहिवासी - सक्षम करणे हे सुधारणेचे उद्देश्य आहे. स्थानिक स्वराज्य संस्था लोकशाही आणि विकास या दोन्हीचे प्रतीक आहे. हे लोकशाहीच्या लोकशाहीसाठी एक आराखडा प्रदान करते. ते तळागाळातील लोकशाहीला बळकट करते ज्याद्वारे नागरिकांना लोकशाहीतील स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये भागधारक बनण्याची संधी मिळते. आपल्या राज्यघटनेत अनेक तरतुदी लोकशाही प्रदान करतात. देशातील सर्व क्षेत्रांच्या विकासासाठी.

स्थानिक लोकशाही म्हणजे काय ?

स्थानिक स्वराज्य संस्था कायद्याच्या मर्यादित, सार्वजनिक घडामोडींचा मोठा वाटा नियंत्रित आणि व्यवस्थापित करण्यासाठी स्थानिक प्राधिकरणांचे अधिकार आणि क्षमता दर्शवते. स्थानिक लोकशाहीमध्ये हा अधिकार गुप्ततेने मुक्तपणे निवडलेल्या आणि त्यांच्या स्वतःच्या स्थानिक मतदारसंघाला थेट जबाबदार असलेल्या सदस्यांनी स्थानिक परिषदांना किंवा असेंब्लींना प्रदान केला जातो. हे सहाय्यकतेच्या तत्त्वाचे पालन करते, जे सुनिश्चित करते की स्थानिक संस्था आणि नागरी समाज गटांद्वारे संबोधित केले जातात जे सर्वात सक्षम आणि नागरिकांच्या सर्वात जवळ आहेत. स्थानिक लोकशाही हे स्थानिक आणि प्रादेशिक स्तरावर राज्य किंवा राज्य संस्थांच्या अधिकारांचे केवळ एक भाग म्हणून समजले जाऊ शकत नाही. केंद्र सरकारचे नियुक्त प्रतिनिधी (स्थानिक समुदायांना उत्तरदायित्व न देता) स्थानिक परिषदांना आणि राज्याचे प्रादेशिक/स्थानिक आयोग - स्थानिक लोकशाहीची शक्यता वाढवत नाहीत कारण स्थानिक केंद्र सरकारच्या वर चालते. युरोपीयन सनद ऑन द स्थानिक स्वराज्य संस्था स्थानिक निर्णय प्रक्रियेत नागरी समाजाचा सहभागी करून घेणे नागरिकांशी कायमस्वरूपी संवादाची निर्मिती - सल्लामसलत, भागीदारी प्रक्रिया आणि स्थानिक प्रांतीयद्वारे - शक्ती आणि भ्रष्टाचाराच्या अपारदर्शकतेविरुद्धच्या लढ्यासाठी समुदायामध्ये चांगले उपाय सादर करतात. हे अल्पसंख्याक आणि उपेक्षित गटांच्या समावेशास देखील सुलभ करते. नागरी समाज संस्था शाश्वत

उपजीविकेसाठी आणि सामाजिक सेवांमध्ये प्रवेश करण्यासाठी समुदाय विकासापासून ते कौशल्य प्रशिक्षणापर्यंत विस्तृत क्रियाकलापांमध्ये सक्रियपणे सहभागी होऊ शकतात. त्या परिणामासाठी, युरोप कौन्सिलच्या अलीकडेच पूर्व भागीदारी देशांमध्ये निवडून आलेले अधिकारी आणि नागरिकांच्या सहभागासह महत्त्वाला पाठिंबा देण्यासाठी काम केले आहे.

भारताचे संविधान

घटनेच्या कलम ४० मध्ये ग्रामपंचायतींच्या संघटनेची तरतूद आहे आणि त्यांना स्वराज्याचे एकके म्हणून कोणत्याही प्रकारचा सक्षम करण्यासाठी असे अधिकार आणि अधिकार प्रदान केले आहेत. परंतु कलम ४० हे राज्य घोरणात्मक निर्देशक तत्त्वांचा भाग असल्याने न्यायिकदृष्ट्या लादले जाऊ शकत नाही. परिणामी, भारत सरकारने जमिनीपातळीवर योग्य कार्यासाठी आणि सत्ता हस्तांतरित करण्यासाठी विविध समित्या स्थापन केल्या. बळवंत राव केलकर समितीच्या शिफारशी सरकारने स्वीकारल्या ज्याने भारतातील पंचायतींची त्रिस्तरीय रचना गावपातळीवर ग्रामपंचायत ब्लॉक स्तरावर पंचायत समिती आणि जिल्हा स्तरावर जिल्हा परिषद अशी त्रिस्तरीय रचना मांडण्याचा प्रस्ताव पंचायती राज संस्थांना सामर्थ्य, निश्चितता आणि सातत्य प्रदान करण्यासाठी संविधानात काही मूलभूत आणि आवश्यक वैशिष्ट्ये समाविष्ट करणे अत्यावश्यक आहे यावरही विचार करण्यात आला. अशाप्रकारे, त्यानुसार संविधान (सहा दुरुस्ती) कायदा, १९९२ आणि संविधान (चौहत्तरवी दुरुस्ती) कायदा, १९९२ सरकारने लागू केला.

भारतात, स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे महत्त्व लक्षात आल्याने दोन प्रमुख घटनात्मक तरतुदी आहेत. ७३ वा घटनादुरुस्तीने ग्रामपंचायतींचे औपचारिकीकरण करण्यासाठी एक फ्रेमवर्क प्रदान केले, त्यात भारतीय राज्यघटनेच्या २४३ ते २४३ज या कलमांचा समावेश करण्यात आला. २४३-झ ते २४३-न ऋपर्यंतचा भाग खद- जोडून शहरी स्थानिक स्थानिकीकरण करण्याच्या उद्देशाने ७४ वी घटनादुरुस्ती. पंचायत ही ग्रामीण स्थानिक सरकारांचे वर्णन करण्यासाठी वापरली जाणारी सामान्य संज्ञा आहे. नगरपालिका हा शहरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांशी संबंधित शब्द आहे. स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या मान्यता आणि घटनात्मक दर्जामुळे स्थानिकांच्या राजकीय, सामाजिक-आर्थिक आणि सांस्कृतिक गरजा पूर्ण करणे शक्य झाले. स्थानिक स्वराज्य संस्था किंवा सरकारचा तिसरा स्तर म्हणजे त्यांच्या संबंधित प्रशासनाचे स्वशासनासाठी जबाबदार असलेल्या संस्था म्हणून परिभाषित केले जाऊ शकते. या संस्था त्यांच्या संबंधित युनिट्सच्या प्रादेशिक लोकसंख्येवर नियंत्रण ठेवतात. अलीकडच्या काळात, एखाद्या राष्ट्राच्या कार्यक्षम कार्यासाठी स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी दाखवलेली भूमिका आवश्यक आहे. लोकशाहीकरणाच्या गरजेने स्थानिक पातळीवरील संस्थांच्या उभारणीक भर दिला. इतर कोणत्याही लोकशाहीप्रमाणे, भारतीय सरकारलाही स्थानिकांच्या सहभागाचे आणि सहभागाचे महत्त्व कळले. नरसिंह राव यांच्या सरकारच्या काळात १९९० च्या दशकात झालेल्या दोन दुरुस्ती कायदांपासून, देश ज्वलत बॉटम अप-अप्रोच म्हणतात त्याचे अनुसरण करत आहे. हा दृष्टिकोन प्रतिबिंबित करतो की ग्रामीण आणि शहरी भागातील शासनाचे प्राथमिक एकक घटनात्मकरित्या स्थापित स्थानिक स्वराज्य संस्था आहेत.

BIBLIOGRAPHY

- Abraham S. Dr. Joseph (1996): - Framework for Financial Resource Planning of Panchayats and Local Bodies, Yojana, Vol. 40, No.2 (Feb.), pp. 23-24.
- Acharya, Paromesh (2002): Education: Panchayat and Decentralisation (Feb. 23), pp. 788-19rr.
- Agnihotri, V. K., Sudhir Krishna and -mitava Mukherjee (1993): - Human Resources Development for Panchayats, The -dministrator, Vol. 38, No.4 (Oct.-Dec.), pp. 109-132.
- Aiyar, Mani Shankar (2002): Panchayati Raj: The Way Forward, Economic and Political Weekly, Vol. 37, No. 31 (-ug. 3), pp. 3293-3297.
- Argal - Municipal Government In India, -garwal Press, -llahabad, 1967.
- Bapat L.G. Indian Public Finance, Puns Ideal Book Service, Pune 1973.
- Bhogale S.K. Local Government and Administration In India, Parimal Prakashan, -urangabad 1977.
